

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr inż. arch. kraj. Darii Szarejko – Worobiej
pł. **Język wartości przestrzeni wschodniej doliny rzeki Supraśl na Podlasiu.**

Uwagi wstępne

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr inż. arch. kraj. Darii Szarejko – Worobiej została sporządzona dla Instytutu Nauk Ogrodniczych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, reprezentowanego przez Dyrektora Instytutu Nauk Ogrodniczych dr hab. Dariusza Wronę, profesora SGGW.

Podstawą prawną sporządzenia recenzji w tym przewodzie doktorskim jest ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r., poz. 1789) w związku z art. 179 Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2018 r., poz. 1669).

Rozprawa liczy 285 stron tekstu zawierającego 237 rycin i 3 tabele. Składa się ze streszczenia w języku polskim i angielskim oraz 8 rozdziałów: wstępu (stan badań, cel pracy, zakres, układ pracy, teza pracy); przeglądu badań nad fenomenem przestrzeni i krajobrazu; krajobraz naturalny i kulturowy wschodniej doliny rzeki Supraśl; przestrzeni wybranych wsi i ich umiejscowienia w krajobrazie; badań terenowych; wyników badań; dyskusji; wniosków. Ryciny i fotografie, poza kilkoma wyjątkami historycznymi zostały niemal wyłącznie wykonane przez Autorkę i stanowią istotną część rozprawy. Uzupełnia opracowanie bibliografia obejmująca 113 pozycji literatury oraz aneks zawierający wybrane odpowiedzi na 11 pytań uzyskanych ze swobodnych wywiadów.

Uwagi ogólne

Tytuł rozprawy: Język wartości przestrzeni wschodniej doliny rzeki Supraśl na Podlasiu, dotyczy zagadnień aksjologicznych w architekturze krajobrazu. Według aktualnych dyspozycji OECD (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju) dyscyplina naukowa: architektura, także architektura krajobrazu, mieszczą się w obrębie sztuki, a razem z nią w obszarze nauk humanistycznych. Wiąże się to również z postępującym rozszerzeniem pola badań naukowych architektury krajobrazu o narzędzia o charakterze artystycznym i humanistycznym. Obecni doktoranci będą bez wątpienia w tak określonych ramach nauki funkcjonować w przyszłości. Jest niezwykle istotne, że nauki ogrodnicze, które doktorantka reprezentuje, uwzględnia ten światowy trend w nauce przy rozwoju swojej kadry naukowej. Wejście w nowy obszar badań o charakterze humanistycznym powoduje, że część pracy operuje materiałem podanym w formie eseju. Skupiając się na teoretycznych i metodologicznych podstawach procesu percepcji krajobrazu Autorka pominęła niektóre aspekty dotyczące terenu badań. Na przykład obszar badań, określony jako dolina rzeki Supraśl obejmuje oprócz doliny

rzeki Supraśl, oddzielonej od niej przez wzgórza, także dolinę rzeki Płoski, czyli łącznie obszar o powierzchni około 150 km², wykraczający znacznie poza obszar podany w tytule rozprawy. Nie podano również liczby mieszkańców badanych wsi, a jest ona dość zróżnicowana. Największe z wsi, to: Waliły i Załuki, liczące ponad 200 mieszkańców; średnie wsie, to: Królowy Most, Pieszczaniki, Kołodno i Sofipol, liczące 80-90 mieszkańców i najmniejsze wsie: Podzałuki, Nowosiółki, Przechody, Radumin i Borki, liczące 20-40 mieszkańców.

Uwagi metodyczne

Autorka przyjęła podejście fenomenologiczne, które poprzez analizę semiotyczną prowadziło do ujęcia materiału w formę strukturalistyczną. Na podstawie analizy percepcyjnej języka wartości przestrzeni stworzyła własną metodę, nazwaną morfologią dynamiczną. Autorka w rozdziale *Metoda* skupiła się bardziej nad metodologicznym podejściem do badań niż nad metodami i narzędziami służącymi do prowadzenia badań. A te są w wypadku tej pracy wartością podstawową. W rozdziale 3.2, będą to piktogramy określające elementy składowe badanego krajobrazu. W rozdziale 4, będą to krajobrazy wsi i powiązanego z nimi otoczenia. W rozdziale 5.3, będą to morfologiczne ideogramy określające dynamiczny obraz badanych przestrzeni.

Badania krajobrazu przeprowadzono za pomocą trzech etapów: kompozycji, mocy punktów i linii oraz napięć. Oprócz badań krajobrazu przeprowadzono formalną analizę układów zabudowań badanych wsi, wyróżniając w nich następujące elementy: węzeł, ścieżka, granice i znak miejsca. W tej części dokonano też waloryzacji, identyfikacji wartości i zagrożeń, analizy układów i rodzajów wnętrza.

Autorka skupiając się nad metodą badawczą pominęła niektóre elementy, moim zdaniem, istotne metodologicznie. Jako pole badawcze określiła: „szesnaście wsi, które obejmuje niniejsza praca, położonych jest w malowniczej dolinie rzeki Supraśl, otoczonych puszcza...” (str. 34). Nie podano nawet przybliżonej wielkości obszaru badawczego i rzędnych ograniczających obszar badanej doliny. Przeprowadzono wywiady z mieszkańcami badanych wsi, ale nie określono żadnych informacji dotyczących liczby respondentów w poszczególnych wsiach i ich ogólnej liczby. W badaniach wsi nie określono kryterium dokonania wartościowania, przeprowadzono tylko jako jego wynik analizę SWOT (mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń), chociaż w tekście nie odniesiono się bezpośrednio do niej. Podrozdział *Metoda* nie obejmuje wszystkich zastosowanych w pracy metod. Część z nich została przeniesiona do rozdziału *Badania terenowe*. Tam przedstawiono scenariusze rozmowy 1 – krajobraz wsi – główne cele i pytania pomocnicze oraz rozmowy 2 – badanie opinii publicznej.

Uwagi szczegółowe

W rozdziale 1.1. **Stan badań** (str. 4-16) Autorka wyczerpująco opisała teoretyczne podstawy wytyczające kierunek jej badań. W ich wyniku definiuje pojęcie krajobrazu, który: *jest zewnętrznym obrazem połączenia języka wartości przyrodniczych i kulturowych*. Zupełnie jednak zostały pominięte dotychczasowe badania przyrodnicze i kulturowe dotyczące badanego obszaru. W bibliografii znalazłem tylko 12 takich pozycji, z czego połowa to artykuły Autorki i wywiady z mieszkańcami badanych wsi. 1. 2. **Cel**

pracy (str. 16) został sformułowany jako identyfikacja języka wartości wschodniej doliny rzeki Supraśl na Podlasiu. Autorka dodaje, że: „Każdy postrzega krajobraz inaczej, a poniższa praca ukazuje autorski zapis analizy krajobrazu rozszerzając jego rozumienie”. 1.3. **Zakres** (str. 16-17) został określony jako obejmujący 16 wsi, a zakres merytoryczny dotyczy widoku – relacji w krajobrazie, rozplanowania i topografii wsi, roślinności wiejskich ogrodów oraz społeczeństwa, codzienności. Wartość przestrzeni krajobrazu została, moim zdaniem, ujęta przez Autorkę zbyt ruralistycznie. 1.4. **Metoda** (str. 17-24). Scharakteryzowałam ją w poprzednim podrozdziale. 1.5. **Układ pracy** (str. 24-25) Autorka określiła jak czteroczęściowy, odzwierciedlający kolejność postępowania. Po wprowadzeniu przedstawiono przegląd badań nad fenomenem przestrzeni i krajobrazu. Następnie przeprowadzono analizę historii i dynamiki przemian badanego obszaru oraz elementy kompozycji ruralistycznej na tle historii przemian. Czwarta część, to badania terenowe wsi. Sformułowane wyniki poddano dyskusji i określono wynikające z rozprawy wnioski. Badania terenowe ograniczono do wsi i ich umiejscowienia w krajobrazie, co moim zdaniem zawęża pojęcie doliny rzeki jako formy przestrzennej. 1.6. **Teza pracy** (str. 25-26) została ujęta w trzech jej składowych częściach. W pierwszej części Autorka pisze: „...jest możliwe odczytanie w krajobrazie elementów przestrzeni tworzących język wartości określający swoistą tożsamość wschodniej doliny rzeki Supraśl”. W części drugiej: „...stosunek do krajobrazu był chrześcijański...”. W części trzeciej: „...równowaga krajobrazowa jest zależna od relacji międzyludzkich w krajobrazie” ... Dwie ostatnie części mogą być trudne do weryfikacji bez stosownych narzędzi socjologicznych, nie wyróżnionych w przedstawionej metodzie pracy.

W rozdziale 2. **Przegląd badań nad fenomenem przestrzeni i krajobrazu** (str. 27-31) Autorka powraca do przeglądu badań i rozważa opisany w literaturze język wartości przestrzeni. Moim zdaniem ten rozdział powinien znaleźć się w podrozdziale 1.1. Stan badań, stanowiąc uzupełnienie przeglądu literatury o zagadnienia związane z fenomenem przestrzeni i krajobrazu.

Rozdział 3. **Krajobraz naturalny i kulturowy wschodniej doliny rzeki Supraśl** (str. 33-37). W tym rozdziale Autorka opisuje krajobraz gminy Gródek, wyróżniając fragmenty związane z doliną rzeki Supraśl. 3.1. **Rys historyczny i dynamika pogranicza kulturowego**. (str. 37-62). W tym rozdziale zarysowano historię badanego regionu i opisano ją w rozbięciu na historię poszczególnych, badanych wsi. W tym rozdziale wykorzystano również wywiady ze starszymi mieszkańcami opisywanych wsi. 3.2. **Elementy kompozycji ruralistycznej na tle historycznych przemian** (str. 62-104). W tym rozdziale został poddany analizie krajobraz, w którym wyróżniono następujące elementy składowe: rzekę, las, drogi, punkty energii, świątynie, dwory, siedliska, dom i warsztat pracy. Opisowi tych części składowych towarzyszą fotografie i rysunki stanowiące ich syntetyczny znak wyróżniający. W podsumowaniu rozdziału powiązano te elementy w krajobrazową całość badanego obszaru. Trochę brakuje w rozwinięciu takich krajobrazowych elementów warsztatu pracy mieszkańców wsi, jak rozłogi, pastwiska i kośne łąki.

Rozdział 4. **Przestrzeń wybranych wsi i ich umiejscowienie w krajobrazie** został podzielony na partie krajobrazowe obejmujące zespoły wsi, nazwane przez Autorkę *matymi ojczyznami*. 4.1. **Królowy Most, Drewniewo, Przechody, Kołodno, Sofipol** (str. 105-106). Krótkiemu opisowi towarzyszą trzy rysunki, które ujmują perspektywiczny widok na krajobraz. Na pierwszym wyróżniono trzy wsie: Królowy Most, Drewniewo i Przechody,

położone w dolinie rzeki Płoski, na drugim Kołodno, położone w dolnym jej biegu i na trzecim Sofipol, umieszczony na leśnej polanie pomiędzy dolinami Płoski i Supraśli. 4.2. **Pieszczaniki i Popówka** (str. 107). Opisowi towarzyszy jeden rysunek pokazujący wieś leżące przy Młynówce, dołączył Supraśli. Tylko Pieszczaniki są jeszcze zamieszkałą wsią. 4.3. **Radunin, Załuki, Podzałuki, Waliby, Waliby Dwór, Stuczanka, Królowe Stojo** (str. 107-109). Opisowi towarzyszą trzy rysunki. Na pierwszym pokazano Radunin, Załuki i Podzałuki, położone w środkowym biegu rzeki Supraśl. Na drugim, leżące w górnym biegu Waliby i Waliby Dwór. Na trzecim, jeszcze dalej na w górnym biegu Supraśli: Stuczanka i Królowe Stojo. 4.4. **Nowosiółki i Borki** (str. 109), leżące w dolnym biegu Supraśli są reprezentowane jednym rysunkiem. Widoki przedstawione na rysunkach przedstawiają takie wyróżnione elementy krajobrazu, jak: wody, zabudowania, drogi i lasy.

Rozdział 5. **Badania terenowe** dotyczył 16 wybranych przez Autorkę wsi. 5.1. **Porównanie planistycznego układu wsi i struktury percepcyjnej** (str. 112-138). W trakcie badań terenowych określono graficznie układy badanych 16 wsi, wyróżniając w nich następujące elementy: znak miejsca, węzeł, ścieżka, granice. Określono też typ wsi (ulicowy, wielodrożny, ulicowy – wielodrożny, ulicowy rozproszony, mieszany, rozproszony – kolonia) i rodzaj występującej w niej zabudowy (szczytowa, szczytowo – kalenicowa, mieszana, kalenicowa). Na podstawie przeprowadzonych badań wyróżniono 6 typów układów z dominującym układem ulicowym (9 wsi). Określono także charakter badanych elementów przestrzeni: znaku miejsca (krajobrazowy, historyczny, funkcjonalny); węzła (historyczny, emocjonalny, społeczny, komunikacyjny, funkcjonalny, związany ze znakiem miejsca); ścieżki (formalna kosmiczna, formalna i nieformalna klasyczna, formalna i nieformalna romantyczna); granicy (czytelna, rozmyta, ukryta). W wyniku badań określono strukturę przestrzenną wsi przyjmując, że *struktury przestrzenne tworzy sposób życia mieszkańców i zwyczaje*. Przyjęto, że struktura może być krajobrazowa, symboliczna lub funkcjonalna. Ilość występujących, przypisanych do tych struktur elementów określiło strukturalny charakter wsi. Następnie porównano ich charakter z położeniem krajobrazowym w stosunku do cieków wodnych (Supraśli, Płonki, Młynówki). Połączenie analizy percepcyjnej z syntezą strukturalną pozwoliło na bardziej pogłębiony obraz wsi niż dotychczasowe podziały bazujące głównie na typie zabudowy wiejskiej. 5.2 (str. 138-169) **Waloryzacja percepcyjna i emocjonalna wybranych wsi**. Wybrano 6 wsi o dominującej w regionie zabudowie szczytowej i układzie ulicowym do waloryzacji ruralistyczno – urbanistycznej oraz dwie do porównania. Waloryzację oparto na biegunowym podziale na wartościach i zagrożeniach. Rozdział kończy tabela podsumowująca, w której ujęto następujące elementy: wnętrze – droga, wnętrze, wartości, zagrożenia. Spośród zagrożeń wyróżniono budowę i remonty domów niezgodnych z kanonami miejsca oraz niekontrolowana zabudowa pól i łąk za wsiami. Za wartości uznano stare drzewa oraz z uwzględnieniem historii i tożsamości odnawiane domy i podwórka. Przyjęta jako podstawa oceny, wartość dawności może być nieco jednostronna w obecnym okresie intensywnej przebudowy wsi i rolnictwa jako działu produkcji. 5.3 **Morfologia dynamiczna** (str. 171-237). Podczas, gdy poprzednie rozdziały opierały się na różnych, zmodyfikowanych przez Autorkę metodach badawczych, ten jest jej autorstwa i wydaje się najciekawszy. Podano analizie wszystkie 16 wsi. Wyróżniono w niej trzy składowe: kompozycję, moc i

napięciu. Na tej podstawie Autorka wyróżniła *wielką kompozycję*, charakteryzującą trzy wsie w dolinie Płonki. Pewnym mankamentem jest umieszczenie legendy do ideogramów na końcu analiz. Pomyłono też numerację rycin (powtórzenie numeru 185). Ten rozdział jest istotnym, bardzo wartościowym i godnym upowszechnienia wkładem Autorki do badań nad krajobrazem. 5.4. **Analiza przestrzeni intymnych** (str. 238-255). W tym podrozdziale skupiono się nad ogrodem jako najważniejszym z tych przestrzeni. 5.5. **Wpływ krajobrazu na układ przestrzenny i życie mieszkańców wsi** (str. 256-267). W tym podrozdziale Autorka skupia się na procesie kształtowania się małych ojczyzn i wartości wynikających z procesów ich powstawania.

Rozdział 6. **Wyniki badań** (str. 269-270). Przedstawiono wyniki dla 8 wsi. Stwierdzono, że z połączenia struktur badanych wsi z kompozycją ich krajobrazu wynikają zależności wykazujące, że strukturom wsi odpowiadają określone kompozycje krajobrazowe. Strukturze krajobrazowej odpowiada kompozycja krajobrazu równoważna; strukturze symbolicznej odpowiada kompozycja krajobrazu uzupełniająca; strukturze funkcjonalnej odpowiada kompozycja krajobrazu zależna. Na tej podstawie wysunięto wnioski dotyczących przede wszystkim badanych wsi i ich krajobrazowego otoczenia. Określony na początku cel pracy, sformułowany: *jako identyfikacja języka wartości wschodniej doliny rzeki Supraśl na Podlasiu* nie dał jednoznacznej odpowiedzi, ponieważ opisane struktury wiejskie przenikają się na badanym obszarze. Wymagałoby to odniesienia się do tła badanego obszaru, czyli zwrócenie uwagi na pozostałe elementy badanej doliny.

Rozdział 7. **Dyskusja** (str. 271-277). W dyskusji Autorka zwraca uwagę, że w badaniach nad krajobrazem obiektywizm jest pojęciem wykluczającym, bo ocenia stereotypowo. Świadomość kategorii określonej jako *małe ojczyzny* jest kluczem do dobrobytu społeczeństwa.

Rozdział 8. **Wnioski** (str. 279-285). Właściwe wnioski z badań Autorka przedstawiła w rozdziale 6. Wyniki badań. Tutaj zawarła refleksje nad metodą prowadzenia badań. Autorka stwierdziła, że wartościami badanej przestrzeni wsi podlaskiej jest: malowniczość – czystość krajobrazu przestrzeni; swojskość – krajobraz oswojony, zadomowiony; sielskość – wolność ogrodów roślin i zwierząt; życzliwość – charakter, który jest powszechny. Tak ujęte wyniki mają raczej charakter postulatywny, gdyż nie przedstawiono wcześniej kryteriów wartościowania wyróżnionych cech krajobrazu.

Bibliografia (str. 286-293) została przedstawiona według systemu harwardzkiego. Nie podano stron w odniesieniu do artykułów w prasie i rozdziałów w opracowaniach zbiorowych. Na 113 pozycji są tylko 4 obcojęzyczne.

Aneks – wybrane odpowiedzi na pytania z wywiadów swobodnych (str. 301-308). Aneks zawiera wybrane odpowiedzi, na pytania o świadomość krajobrazu (badanie opinii publicznej). Nie podano odpowiedzi na pytania o krajobraz wsi. Nie podano uzyskanego w wywiadach swobodnych zbiorczego wyniku dotyczącego krajobrazu wsi i świadomości krajobrazu.

Uwagi końcowe

Recenzowana praca została napisana dobrym językiem i opatrzona bogatym materiałem ilustracyjnym wykonanym przez Autorkę i po niewielkich poprawkach, może być skierowana bezpośrednio do druku. Pani mgr inż. arch. kraj. Daria Szarejko –

Worobiej podjęła niezwykle interesujące i aktualne w światowej literaturze badania nad społecznościami wiejskimi. Z podjętej pracy badawczej wywiązała się bardzo dobrze, wykorzystując nowoczesne metody i narzędzia badawcze, także wypracowane w warszawskiej Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Wielotorowe badania zostały rzetelnie przeprowadzone, a uzyskane wyniki opracowane w sposób czytelny. Pewne kłopoty warsztatowe wynikają z unikalnej i twórczej metody prowadzenia badań. Dla uzyskania nowatorskich wyników Pani mgr inż. arch. kraj. Daria Szarejko – Worobiej opracowała własne narzędzia badawcze, których wizualna forma pozwoliła Autorce wydobyć najistotniejsze cechy i wartości badanego krajobrazu. Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska prezentuje dobrze opanowaną ogólną wiedzę teoretyczną oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez Panią mgr inż. arch. kraj. Darię Szarejko – Worobiej. Przedmiotem recenzowanej rozprawy doktorskiej jest oryginalne i twórcze rozwiązanie problemu naukowego, co spełnia warunki formalne stawiane przez ustawę o stopniach naukowych oraz o stopniach i tytułach z zakresu sztuki z dnia 14. 03. 2003 roku wraz ze zmianami wprowadzonymi ustawą z dnia 3 lipca 2018 roku. Moja opinia o recenzowanej pracy doktorskiej jest jednoznacznie pozytywna i rekomenduję Instytutowi Nauk Ogrodniczych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie przyjęcie rozprawy doktorskiej Pani mgr inż. arch. kraj. Darii Szarejko – Worobiej: Język wartości przestrzeni wschodniej doliny rzeki Supraśl na Podlasiu i dopuszczenie jej do publicznej obrony.

